

Tarján Tamás

Szemmagasságban X.

Lassan megint itt lenne az ideje – 1993 januárjának végén –, hogy a hazai színházi életéről is beszámoljak, mint egy esztendővel ezelőtt. Lesz is szó két-három premierről; az azonban, hogy a szemle egy játékfilmmel kezdődik és könyvvel végződik, jelezheti: a magyar színházművészet nem épp a legsikeresebb évadát éli. Jelenségekről – így a Romeo és Júlia bemutatóhullámáról, hozzá a West Side Story műsorra tűzéséről – könnyebben értekezhet a kritika, mint akár a pillanatnyi legjobb látnivalók kvalitásairól.

/Színeszparádé/ Sokszor elhangzik, sokszor leírjuk – néha kissé mentsvár is –: a magyar színjátszás európai színvonalú (ha nem javítanám rakoncátlankodó írógépem iménti elütését, hanem Tandori Dezső gyakorlatát plagizálva bennhagynám a betűvétést, akkor így formálódna a mondat: színjátszásunk európai színvonalú). Valahol a nevezetes angol játékkultúra és a nem kevésbé nagy tradíciójú, másfajta orosz színművészet képzeletbeli felezőútján, sajnos a lengyel, cseh, délszláv interpretációs módoktól kevésbé megérintve él elevenen a sokágú magyar színjátskosság. Lehet bírálni olykori lomhaságáért, félteni a művészeket agyonhajszoltságuk miatt, főlróni a stílusváltásokat és a valóban karakteres műhelyek főleg vidéki

nagyvárosokban mutatkozó hiányát – de magyar teátristának lenni: rang.

Koltai Róbert egy legendától, és kollégái, meg a saját talentumától vette az erőt első játékfilmje elkészítéséhez. A *Sose halunk meg* – ügyes és színvonalas sajtókampányának is köszönhetően – pár hét alatt hatszor annyi nézőt csalogatott a moziba, mint egy átlagos (sikeresebb) magyar film. *Nógrádi Gábor* úgy szegődött társul a forgató-

könyvírásban, hogy a főszereplő, a vállfaárus piaci vándorkereskedő már neki is “fogadott nagybátyja” lett (Koltai a családi mitológiából, a vérbeli pikaró rokon sorsából és meséiből szötte a filmtervet). Az epizodikus-stációs, édes-bús, jobb-rosszabb szerkezetű színvonalú, kedves és tartalmas film a színészi alakítások miatt teszi kötelezővé, hogy szóljunk róla. A varázslatos játékosok még azt is feledtetik, hogy a kor- és milióérzékéről híres Pauer Stúdió ezúttal anyagi okokból vagy slendriánságból fittyet hányt a történelmi követelményekre, és jószerivel semmivel sem jelezte, hogy nagyjából az ötvenhatvanas évek fordulójára esik

a cselekményidő. A ruhák a jelenbe mosódnak, sehol egy beszédes régi plakát, az enteriőrök is karakter nélküliek, sajna. Annál kitűnőbbek a színészek, Koltai vezérle-tével. Ő még színezheti is az örök kisembert, a szenvedélyes sikerhajhászt, a nők bálványát, a költői mellébeszélőt, azt a kortalan fic-kót, akit mindközönségesen Münchhausennek, a serdületlen családtagok rémének, örök törvényenkívülinek szoktunk nevezni, s aki szent borzadállyal tölt el minden jobbféle famíliát lehetet-ten szokásaival, váratlan látogató-saival, meghökkentő plánumaival. Egy ilyen – lóverseny-megszállott – nagybácsi viszi magával a ka-masz unokaöccsöt, hogy ő pár na-pig a diadalmas futamokra, a fiú meg az életre készülődjék. A be-avatás ősi szertartása ez: az erő-szak, a ravaszság, a nyomorúság el-ső élménye, látványa. És az asszo-nyoi öl sugárzása.

A rendező Koltai Róbert a ját-szótársaknak még a sajátjainál is jobb szituációkat teremtett. A leg-emlékezetesebbet *Csákányi László* és *Lontay Margit* házaspárjá-nak. Az öreg tánctanár és zongorá-zó felesége alig lepődik meg az éj-szaka beállító, és a közelgő mulat-ság előtt az ifjú rokont az alaplépé-sekre mindenáron oktatni akaró vállfás agresszív kopogtatásán... Hallottak ők már életük során ri-asztóbb éjszakai dörömbölést is...

Csákányi és Koltai "bemutató tánc" az igazi, fojtogató gro-teszkum nagyjelene-te. Szomorú árny su-han a dallammal: se Csákányi, se Lontay nem érte meg a dísz-bemutatót (amelyre pedig a túlbuzgó szervezők annyi ven-déget hívtak, hogy a bent- és kintrekedt tömeg alatt csaknem leszakadt az Uránia mozi). Szirtes Ági egy olvadékony fod-rásznő pár szavával suttogott a korról, amikor nemcsak a frizurák: a szerelmi szokások is mások voltak. *Monori Lili* a maga páratlan mo-dorában formált egy fájdalmasabb lelkű, elhagyott asszonyt, aki tudja: nem a fri-zurák és nem az ud-varlás trükkjei szá-mítanak, csak az, van-e valakije az embernek, vagy ma-gára marad az emlé-keivel? *Jordán Ta-más* a fékezhetetlen férfierő és a lemon-dó tehetetlenség közt szunyókálta vé-

gig a kalandokat, e jótékony aluszékonyssággal biztosítva, hogy a félig gyermek ifjú, a vállfásakma várományosa át-eshessen a szerelmi tűzke-resztségen (felesége: *Kathleen Gaty* jóvoltából). A sok tucat kitűnő epizódista teljesítmé-nye szinte belesűrűsödött *Hu-nyadkürti György* lóversenyit-tas tekintetébe, *Máté Gábor* – az egykori szerelmi újonc, má-ra meglett ember – nosztalgi-kus csöndességébe (nem a váll-fákkal jegyezte el magát, ha-nem a lovakkal).

A *Sose halunk meg* olyan vitális, hogy egy mini CD meg-jelentetésére, a filmdalok köz-rebocsátásra is futotta az al-kotók meg a szponzorok neki-buzdulásából. A dalszövegeket Bereményi Géza írta. Márpe-dig ha ő – kiváló zenészek ol-dalán – főlvállal egy (vállfás) filmet, akkor az a film nem el-veszett film.

/Verebes Cyranója/ E pil-lanatban ugyan még nincs vég-leges döntés, de az a megala-pozott hír járja - nyilvánossá-got is kapott már –, hogy *Vere-bes István*nak hamarosan ko-moly szerep jut az észak-ma-gyarországi színházi arculat alakításában. Vagy Nyíregy-házát számoljuk már itthoni keletnek? Mindenesetre a Mó-ricz Zsigmond Színház igazga-

tói székének a fővárosi Komédium kitalálója és jelenlegi gazdája a fő várományosa, és az illetékesek azt szeretnék, ha másfelől az alakuló (egyben folytatódó) miskolci nyári színi törekvéseket is Verebes keze alá adhatnák. A hír annyiban meglepő, hogy a sokoldalú művész az utóbbi időben inkább a másik országvéget kereste föl szívesen: Zalaegerszegen vállalt vendégrendezéseket, és állítólag azon a tájékon igyekezett nyugodalmas falusi fészket találni magának. Persze őt – többek között a még mindig Budapesten működő Magyar Rádió egyik legszínesebb műsorkészítőjét – elég nehéz vidéki magányban, alkotó csöndben elképzelni... Szerencsés találkozás lehet-e Verebes Istváné a nyíregyháziakkal, majd eldönti az idő, ha a felek igent mondanak. Ötletben, kezdeményezőkedvben aligha lesz hiány, hiszen a színész-rendezőnek az aktivitás és az eredetiség a fő erényei. Remélhetőleg a kitartása és a kedve sem fog sokkal az intellektuális dinamizmus mögött kullogni.

Direktori belépőjegynek nem volt rossz (akár a nyári Miskolcra, akár az egész évi egész embert kívánó Nyíregyházára) a *Cyrano de Bergerac* színrevitele. Verebes *Idelenn* címmel – és saját főszerplésével – meghökkentően érdekes *Éjjeli menedékhely*-változatot vázlatozott Egerszegen, majd már

ment is a miskolci Nemzeti Színházba, hogy *Rostand* újromantikus remekét (vagy giccsét?) amerikanizált felfogásban játszassa el színészeivel. Ennek az elképzelésnek az lett volna a lényege, hogy a címszereplő a vadnyugati típusú magányos és igazságos hőst testesítette volna meg. Ez a koncepció inkább papíron vált be, ezért *Szervét Tibor* végül is nem nagyon pályázott Henry Fonda vagy Charles Bronson babérijaira. Így szerencsés elegy jött létre. A díszletek, a játék svungja és atmoszférája az Újvilágot, az ábrázolás bensőségessége, bizonyos konzervatívizmusa az európai-ságot emelte ki. Radikális húzásokkal és logikus gondolat-sorokkal sikerült megoldani a színmű problematikus epizódjait (például a Holdból jött ember jelenetében kiderült,

hogy a halavány égitest talán csak öt-hat méterre van a fejünk fölött: aki egy kerítésről ugrik, az már Luna küldötte – tessék csak kísérletezni egy Cyrano-szerű fickó nyakban-cipelésével!). Szervét ráhangolódott Verebes eszejárására, érzékeltetni tudta, hogy a nagyorrú lovagnak az orránál tényleg csak az esze nagyobb, és elég baj is ez neki. Szívének döntéseit is állandóan az erkölcs intellektuális bírósága elé viszi, amely morálisan jól dönt, de *túl* dönt. Nemes választásból – a saját, mély és heves szerelem "átutalásából", átengedéséből – ekként hármas tragédia lesz. Életével fizet a szerencsés (de rászedett) udvarló, az igazságot kitudó Christian, évtizedes boldogtalanság az osztályrésze párba-jhős költőnknek, és klostorba megyen Roxane. Ez a halmozott életkudarc kellően felemelő, tanulságos, és kellően groteszk Verebes színpadán. Igen jól instruálta a mellékalakok többségét is: Szervét viszi a prímet, de jó szeretni nem mert szerelme, *Turóczi Éva* is, és emlékezetes a fűzfapoéta Rageneau cukrász (*Kulcsár Imre*) élet és halál helyett inkább rímekre figyelő literátussága, Castel-Jaloux, a kapitány abszurd csöndessége is

(Földi László a nyíregyházi Cyrano-szerep után húzódtott vissza ebbe a kisebb feladatba. Milyen derék vitéz, azt nemcsak a színpadon, hanem az életben is bizonyította: ugyanis ő volt az, aki "civilben" majdnem elfogta a Cyrano-főpróba előtt a miskolci pénztárt kifosztó rablót. A tolvaj nem könnyen szabadulhatott volna Földi markából, hiszen kettős harag követelt elégtételt. Egyfelől a bűntény, másfelől az, hogy az említett előadást jelképes árú belépővel a munkanélküliek javára szervezték. Még legjobb azt hinnünk: egy munkanélküli vitte el – tehetetlenségében – a nem túl nagy bevételt. Sajna, a színész elől kerekét tudott oldani a tettes).

Miskolc színháza, Hegyi Árpád Jutocsa igazgatásával, sokat hallat mostanában magáról; és jó híreket. Igényes műsorpolitikájuk, tagozatbővítő törekvéseik, stúdiókísérleteik már azt az időszakot készítik elő, amikor a javában folyó építkezés és rekonstrukció eredményeként az ország egyik legszebb és legtágasabb teátruma lesz a miskolciaké.

Jó lenne külön és részletezőn írni Kern Andrásról, e kiváló színésről, Verebes István barátjáról és gyakori alkotótársáról (az *Ideleln* a dalokat köszönheti Kernnek). A Pesti Színház *A nagy Romulus*-bemutatója azonban nem hozta meg a remélt sikert, kom-

mersz vígjátékocskává soványodott Friedrich Dürrenmatt mostanában sokat játszott történelmi parabolája. Tordy Géza fáradozása erőlködés maradt, a birodalmát tudatosan elherdáló utolsó római császár tragikomédiája nem kelt életre. Kern belétörődve átvergődött az előadáson, mi meg kesereghettünk: a koronás fők nem neki valók, III. Richárd után Romulus sem.

/Eszenyi/ A korábban már jelzett *Romeo és Júlia*-premierhullámnak bőségesen lehetnek a színházakon, a művészetben belüli, személyi és egyéb okai. Tény viszont az is, hogy a pártviszály kevés darabban jelenik meg oly riasztóan, mint ebben a nagy szerelmi drámában. Hozzá még az erőt mutató, ám halogató és tehetetlen veronai herceg is erősíti – gyöngesé-

gével – a lehetséges mai értelmezést. Hasonló megfontolások szólhattak a *West Side Story* műsorra tüzése mellett. E musicallal, amely ugyan maga is kezd klasszikussá válni, ki lehet iktatni a zavaróan nagy klasszikust, Shakespeare-t. Bár valószínű, hogy *Eszenyi Enikő* tehetségének és erélyének mindegy, milyen szöveggel könyvet kap rendezőként a kezébe. A sziklából is vizet tudna fakasztani – ami nem is olyan nagy varázslat ahhoz képest, hogy a patakról is el tudja hitetni: folyam, a tengerről is azt, hogy óceán. A zenés, modernizált *Romeo és Júlia*-történet összetettsége és színrevitelének bonyolultsága az est folyamán egyszerű, tiszta renddé szépült. *Pápai Erika* és *Kaszás Attila* a főszerepekben a jóság intaktságával éltek a két ellentábor nagy kavargásában. A játék minden eleme összeillett, a rendező ura volt anyagának – csak énekelni nem taníthatta meg azokat, akiknek ez nem erősségük, és azt a magamutogató igyekvést felejtette el visszaszórni, ami egy-két fiatalból csapott ki bocsánatos, de feltűnő színpadi bűnként.

Eszenyi Enikő végérvényesen bizonyította, hogy nemcsak a színészek, de a rende-

zők közt is előkelő hely illeti meg. A *Leonce és Léna* sikerét egyszerűnek, véletlenszerűnek vélők is beláthatták: megint akadt egy igazi animálója a magyar színháznak. (Elevenítsünk föl egy jellemző esetet a budapesti Kamaraszínház most is műsoron tartott *Büchner*-előadásából, a kezdeti időkből. Az egyik főszereplő idegei épp az első előadások egyikén mondták föl a szolgálatot. Az első rész után a tépett lelkű és megfáradt színész – akinek a második részben nem volt dolga – távozott a színházból. Eszenyi Enikő határozott és szép szóval a harmadik játékrészre vissza tudta csalogatni őt; közben pedig csudás módon az az érzésünk volt, hogy akárcsak a kezdet pillanatától, most is ott kucorog a parányi színházban, szuggerálja a színészkollégákat, drukkol az ideális intenzitásért. Holott akkor a környéket járta, mint utóbb fény derült rá. Az előadás végeztével az ápolásra szoruló színésztársról ugyancsak Eszenyi gondoskodott – de előbb még összehívta a társulatot, elmondta az észrevételeit. A kifogásait is. Olyan kedvesen katonás rendet tartott, hogy a *Leonce és Léna* aztán meg sem állt a fesztiváldíjakig. Az 1993-as kritikusból alighanem a *West Side Story* nak is fog jutni.)

/Az időtől megfosztott tér.../
...vagy a tértől megfosztott idő: ezzel a fizikus és a lélek számára is

ijesztően idegen állapotot jellemezhető a *Radnóti Színház* újdonsága. *Botho Strauss* színműve, *Az idő és a szoba*. A Radnóti változatosszisztéma szerint működik: hol a Cinoherni Klubot és kontinensünk más radikális kisszínházait, művészfészkeit idéző módon egyesíti a mesteri kidolgozást és a populáris, sistergő gondolatíságot, hol klasszikusokat vesz elő három-négy vissza-visszatérő vendégrendező kedvéért, hol játékos semmiségeket, formai ötleteket tár a közönség elé, hol meg a modern filozófia és életérzés ezoterikus színházi vetületeivel kacérokodik. *Szikora János* vendégrendezése *Takács Katalin* j u t a l o m j á t é k a (olyan együttes élén, amely a Radnóti Színház kitünővé érett és megfiatalodott társulatát jól választott vendégek-

kel teljesíti ki). A hősnő életének időbeli rétegei, egykori kapcsolatai egyetlen (és mégsem egy!) térben (valójában nem szobában!), egy időben (vagyis időtlenül!) jelennek meg. Csupa felkiáltójel minden: csöndekkel és hiányokkal. Ez a fajta színház már attól is jó színház, hogy elmesélhetetlen, történetbe nem fogható színház. Elemezni persze lehetne; hosszan. Talán megérzik valamit az enyhén eklektikus és nem mindig teljesen logikus játékból, hogy még egy oszlop évszázados lelke is emberi hangon tud beszélni – csak legyen fül, amelyik meghallja ezt a sóhaj. (A Radnóti kaján törzsnézői esetleg kuncognak magukban a poétikus és komoly percben, ez az oszlop ugyanis mindig ott áll a színpadon: építészeti funkciója van. A díszlettervezők haja már égnek áll, nemcsak a *Hajmeresztő* című bűnügyi komédia esetében, hogyan bujtassák, kerülgessék ezt a monstorumot. Tehát az oszlop lelke egy kicsit a Radnóti Színház lelke és panasza). Mint az abszurdba hajló drámák, a nagy formai-gondolati paradoxonok színrevitelekor oly gyakran, most is a befejezésben mutatkozik nehézség. A legfőbb koordinátáitól megfosz-

tott, esszenciális léthelyzet nem akar elköszönni a nézőtől. Légiesül, bár szörnyű súlya van. Magyarán: a játék – melynek se tere, se ideje, mivel *csak a tempus* és a *locus* szerepel benne, minden ember is ezek függvénye –, szóval a játék igazából nem is képes befejeződni. Talán nem is baj, hogy e hiánydráma a befejezetlenséget hagyja emlékébe...? Meg Takács Katalin alakítását, a végső stáción egy babonázó monológyszerű kérlelés, egy “maradj velem” megjelenítésével. Amit nem is ő esdekel: hozzá fohászknak.

/Szociokrimi/ A hetvenes évek elején könyv alakban is, színházi változatban is nagy siker volt a *Makra* és a *Névnep*. Sem a társadalomlátás és – megítélés húsz esztendővel ezelőtti állapotához, sem a próza akkori fogásaihoz nemigen lehetne manapság visszakanyarodni – *Kertész Ákos* új kötete, *A gyűlölet ára* című krimi mégis két évtizeddel korábbi ízeket idéz. Főleg a jellegzetesen indázó, sokszorosan összetett mondatok, ezek az árnyaló, előre- és visszautaló, de világos konstrukciók emlékeztetnek arra az írásmódra, amelyben talán elvi oka, a kor lényegéből következő érvénye is volt a rengeteg megszorításnak, pontosításnak, kitérőnek, az igazság reménytelen kergetésének. E higadtan izgatott, arit-

miásan kiegyensúlyozott enunciációk valamiféle nyelvtani természetű felgöngyölítés, nyomozás részét képezték (hiszen, ne feledjük, a Makra bűnügyi regényként, vagy legalább az önitélet regényeként is fölfogható).

Agatha Christie-nek holtában sem kell féltennie babérjait az író újkeletű ambíciójától. *A gyűlölet ára* logikus, elfogadható és érdekes bűnügyi szálát szövöget, sőt éppenséggel egy ruhadarabból kifeltett, szögön fönnekadt szál nélkülözhetetlen a gyilkos kiletének bizonyításában. Ám mint a modern epikában oly sokszor, a krimi inkább csak álca. Mögötte lehetőség nyílik a kendőzellen, részletező aprólékosságú jellemrajzra, figurat e r e m t é s r e . Zofár Károly alhad-

nagy karaktere önreflexiók és szerzői kommentárok elegyéből bontakozik ki. Mellette aktív epizódalakok sorakoznak, férfiak, nők, rendőrök, bűnözők, szegények, gazdagok, hazugok, még hazugabbak, fölesküdtött józanok és kábítószerrel kereskedők. Biztos kéz vezeti a tollat, nagy meglepetésekkel nem szolgál, ám lehetőségeivel – főleg a testi szerelem és az emberi összetartás ábrázolásában – hiánytalanul élni tud.

Ezzel azonban még mindig nem érkezünk el a mű lényegéhez. Zofár tudniillik menhelyi gyerek volt. Cigány származású. S akit a gyilkossági ügyben gyanúba kell vennie, az is cigány. Sorsából és kisebbségének is nevezhető érzületeiből eredően a főhős lelkiismereti vívódásként éli meg: miként viszonyulhat a könyv nem is egy cigány szereplőjéhez. Makra Ferenc, a cigányosan fekete ember nem kevésbé tépelődően, de a döntés, az erőteljesebb életalakítás képességével él tovább a nyomozó utódban. *A Pannon Kiadó* kötete hamar tovaszálló szöveg, mely észrevétlenül mégis itthagyt pár mélyebb gondolatot.